

**FARG'ONA VODIYSI VA UNING ARXEOLOGIK
JIHATDAN O'RGANILISHI**

THE FERGANA VALLEY AND ITS ARCHAEOLOGICAL STUDY
ФЕРГАНСКАЯ ДОЛИНА И ЕЁ АРХЕОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Ilmiy rahbar: t.f.n., dots. A. Sarimsokov

Sobitov To'xtanazar Abdulhamid o'g'li

Namangan davlat universiteti Tarix fakulteti 70220401

Arxeologiya mutaxassisligi magistranti

Telefon: +998 94 590 90 77

Annotatsiya: Mazkur maqolada Farg'ona vodiysining arxeologik jihatdan o'rganilishi va uni o'rgangan olimlar haqidagi ma'lumotlar bayon qilingan. Shuningdek maqolada, 1885-yil fevral oyida sharqshunos olim O'rta Osiyo tarixi va N.I.Veselovskiy tomonidan amalga oshirilgan ekspeditsiya, o'tgan asrning 30-yillarida B.A.Latinin boshchiligidagi ekspeditsiya, A.P Okladnikov tomonidan Teshiktosh g'orida hamda akademik Ahmadali Asqarov tomonidan Buonamozorda olib borilgan arxeologik izlanishlar to'g'risida ma'lumotlar berildi.

Abstract: This article presents information about the archaeological study of the Fergana Valley and the scholars who have researched it. It also discusses the expedition conducted in February 1885 by the Orientalist and historian of Central Asian history N.I. Veselovsky, the expedition led by B.A. Latin in the 1930s, as well as the archaeological research carried out by A.P. Okladnikov in the Teshiktash cave and by academician Ahmadali Askarov in Buonamozor.

Аннотация: В данной статье изложены сведения о археологическом исследовании Ферганской долины и ученых, которые занимались её изучением. Также в статье рассказывается о экспедиции, проведенной в феврале 1885 года востоковедом, исследователем истории Центральной Азии, Н.И. Веселовским, о экспедиции, возглавляемой Б.А. Латиним в 30-е годы прошлого века, а также об археологических исследованиях, проведенных А.П. Окладниковым в пещере Тешикташ и академиком Ахмадали Аскаровым в Бояномазаре.

Kalit so'zlar: Farg'ona vodiysi, N.I.Veselovskiy, B.A.Latinin, A.P.Okladnikov, A.Asqarov, A.N.Bernshtam, I.A.Kastanye, Teshiktosh g'ori, Buonamozor manzilgohi, Axsikent yodgorligi, chopperlar.

Keywords: N.I.Veselovsky, B.A.Latin, A.P.Okladnikov, A.Askarov, A.N.Bernshtam, I.A.Kastanye, Fergana Valley, Teshiktash Cave, Buonamozor (or Buonamozor settlement), Akhsikent (archaeological monument), choppers.

Ключевые слова: Н.И.Веселовский, В.А.Латин, А.П.Окладников, А.Асқаров, А.Н. Бернштам, И.А. Кастанье, Ферганская долина, Пещера Тешикташ, Буанамазар (или Буанамазарская стоянка), Ахсикент (археологический памятник), чопперы

Qadim Farg'ona o'z bag'rida ming yilliklar sirlarini yashirgan qadimiy maskandir. Bu yerda juda qadim zamonlardan buyon odamlar yashab kelmoqda. Albatta, bunga vodiyning o'ziga xos go'zal, har tomonlama qulay tabiati sabab bo'lgan. XX asr davoomida Farg'ona vodiysida olib borilgan arxeologik izlanishlar natijalariga ko'ra, bu mintaqa hududi bronza davrida Qadimgi Sharq sivilizatsiyasi madaniy-zo'jalik ta'sitidan uzoq bir o'lka hisoblangan. O'sha kezlarda Farg'ona vodiysi va Toshkent vohasi, hatto, Amudaryoning quyi havzalari ham chorvador tur va sak qabilalari keng tarqalgan o'lkalar edi¹.

Farg'ona vodiysidagi sersuv daryolar, katta-kichik ko'llar va serunum yerlar bu yerda qadimgi odamlarning hayot kechirishlari uchun o'ta muhim bo'lgan ibtidoiy chorvachilik va dehqonchilikning rivojlanishida zamin hozirlagan. Mutaxassislarning fikriga ko'ra, Farg'ona tog' qiyaliklarida umumiy uzunligi 2800 kilometr ga teng bo'lgan mingtagacha daryo irmoqlarini sanash mumkin².

Bundan tashqari, qadim Farg'onada eramizdan avvalgi II mingyillikda paydo bo'lgan shaharlarning paydo bo'lishi, rivojlanishi va gullab-yashnashida vodiylar orqali o'tgan, bir necha yuz yillar davomida qadimgi sharq va g'arb xalqlarini bir-biriga o'zaro madaniy, iqtisodiy tomondan bog'lab turgan Buyuk Ipak yo'lining roli ham beqiyos bo'lgan.

Umuman olganda, ibtidoiy davrlardan boshlab odamlarning Farg'ona vodiysini makon tutganligi arxeologiya fani o'lkamizga kirib kelgan dastlabki paytlardayoq sharqshunos olimlar diqqatini har vaqt o'ziga tortgan. Mazkur hudud arxeologiyasi va tarixini o'rganish maqsadida XIX asrning ikkinchi yarmida ilmiy-arxeologik tadqiqotlar amalga oshirila boshlandi.

Ana shunday ilmiy-ekspeditsiyalardan dastlabkisi 1885-yilda uyushtirilgan. Ushbu ishga Nikolay Ivanovich Veselovskiy boshchilik qilgan. U qabr toshlardan yasalgan Mukxona (Mukovlar uyi) ni birinchi bo'lib qadimiy qabrlar sifatida aniqladi va tavsiflab berdi. Ivanovich o'rgangan kurumlarning umumiy sonidan faqat beshtasi saqlanib qolgan. Bulardan tashqari ekspeditsiya loy idishlar, tosh eshaklar va temir pichoqlar; ko'pburchak qabrlar, va dumaloq metall oyna kabi bronza asboblarni topgan. Shuningdek, Veselovskiy uchta qadimiy poytaxt - Axsi, Koson va O'zgan

¹ Асқаров А. Қадимги Турон энеолит, бронза ва илк темир даври цивилизациялар тарихидан лавҳалар. – Т.: Фан, 2023. – Б. 102.

² Ҳасанов И.А., Ғулломов П.Н., Қаюмов А.А. Ўзбекистон табиий географияси. 2-қисм. – Т.: 2010. – Б. 144.

xarobalarida qazish ishlari olib borgan. O'shda Sulaymon tog'ida arab yozuvini topdi va uni tarjima qilgan³.

1930-yilda amalga oshirilgan navbatdagi ekspeditsiya ham ahamiyatga molik. 1930-1934-yillar oralig'ida B. A. Latinin rahbarligida amalga oshirilgan ushbu ekspeditsiya natijasida Farg'ona vodiysi daryo bo'ylari arxeologik jihatdan o'rganilgan. Xususan, Uchqo'rg'on dashtlarida va daryo bo'ylarida tadqiqotlar amalga oshirgan. Tojikistonning Isfara hududida arxeologik joylar va qadimgi sug'orish qoldiqlarini aniqlashga qaratilgan izlanishlar olib borilgan. Ushbu izlanishlar natijalari 350 dan ziyod fotosuratlarda o'z ifodasini topgan.

B.A.Latinin birinchilardan bo'lib Farg'ona vodiysi ilk o'rta asrlar arxeologiyasi masalasini ko'targan. Izlanishlari natijasida u vodiylar madaniyati tarixida 4 ta rivojlanish bosqichini ajratgan. Orada biroz vaqt o'tgach, B.A.Latinin 1961-yilda bu davriy jadvalni yangi materiallar bilan boyitdi va qadimgi dehqonchilik madaniyatlarini materiallarini uch bosqichga bo'ldi. Shu bilan birga, ushbu davrlashtirish ayrim kamchiliklardan holi emas. Bular qatoriga materiallar kamchiligi oqibatida vujudga kelgan sxematizmni keltirib o'tish mumkin. Shunga qaramay, B.A.Latinin Farg'ona tarixida birinchi bor ilk o'rta asrlar kompleksini alohida ko'rsatib uni o'rganishni boshlab berdi⁴.

O'zbekiston hududida o'rta paleolit davriga oid arxeologik yodgorlik birinchi marta mashhur arxeolog A.P.Okladnikov tomonidan 1938-1939-yillarda Surxondaryo viloyatining Boysun tog'laridagi Teshiktosh g'orida aniqlangan. Mazkur manzilgohdan 10-11 yoshlardagi neandertal tipiga mansub bo'lgan yosh bolaning suyaklari topilgan. Ushbu topilmani taniqli antropolog M.M.Gerasimov qayta tiklashga muvaffaq bo'lgan. Bundan tashqari, Teshiktosh g'oridan uch mingga yaqin turli shakldagi chopperlar (qo'pol tosh qurollari) hamda gulxxan izlari ham topilgan. Yuqoridagi fikrlar shuni ko'rsatadiki, o'lkamiz hududida ibtidoiy jamoa davrida ham qadimgi insonlar istiqomat qilishgan.

Farg'ona vodiysidan esa so'nggi paleolit davriga mansub yodgorliklar topilgan. Mashhur akademik olimlar A.P.Okladnikov, Ya.G'.G'ulomov, O'.Islomov, arxeologlar M.R.Qosimov, V.A.Ranov, P.T.Konoplyalarning boshchiligi va ishtirokida So'x, Xo'jaxayr, Quvasoy kabi soy irmoqlarida joylashgan g'orlar va daralardan turli yillarda bir necha manzilgohlar qazib o'rganildi. Ular orasida O'.Islomov, A.P.Okladnikov hamda M.R.Qosimovlar sezilarli natijalarga erisha oldilar.

1947-1948-yillarda A.N.Bernshtam boshchiligidagi Pomir-Oloy ekspeditsiyasi

³ Императорская археологическая комиссия (1859–1917). SAN-PETERBURG 2009.С.792

⁴ Матбобоев.Б. Қадимги Фарғонанинг ilk ўрта асрлар даври маданияти. – Самарқанд: 2009. – Б. 7.

Pomir va Namangan viloyatida razvedka ishlarini olib bordi. Yu.A.Zadneprovskiy va S.S.Sorokin ishtirokidagi ushbu ekspeditsiya Tojikistondagi bir qancha qabrlarni o'rgandi, arxeologik yodgorliklarni ochdi⁵.

1982-1984-yillarda akademik Ahmadali Asqarov rahbarligida Yu.A.Zadneprovskiy, B.H.Matboboyev, M.B.Meitarchiyan. U.Rahmonov va Y.A.Volkovlar ishtirokida Buonamozor yodgorligining markaziy, janubiy va g'arbiy qismlarida qazishma ishlari o'tkazildi.

Farg'ona vodiysidagi ahamiyatga molik bo'lgan yodgorliklardan yana biri hisoblanda Axsikent hisoblanadi. Qadimiy Axsikentda dastlabki arxeologik ishlar 1885-yilda N.I.Veselovskiy tomonidan o'tkaziladi. U shahar xarobalarining beshta joyida qazishma o'tkazib, uy-ro'zg'or va sopol buyumlar, tangalar topishga muvassar bo'ladi. Mahalliy aholida mavjud bo'lgan topilmalar ham yig'ib olinadi va o'sha davrdagi Toshkent muzeyiga yuboriladi.

1914-yilda Axsikentda qazishma ishlarini olib borgan I.A.Kastanye va N.I.Veselovskiy o'z hisobotlarida shahar tarixini o'rganish masalalari, qazishma ishlarining bayoni beradi hamda shahar plani tuzib, ilova qilishadi. Ammo tadqiqotlar ancha yuzaki bo'lib, ular bir qancha chalkashliklarga yo'l qo'yadilar. Xususan, ilovada shaharning rabot va qabriston qismi almashtirib ko'rsatiladi.

Shu tariqa, rus olimlari tomonidan turli davrlarda Axsikentda o'tkazilgan arxeologik kuzatuv va qazishmalar natijasida muhim tarixiy ma'lumotlar to'planadi va dastlabki arxeologik fikrlar ilgari suriladi⁶. Ularning qarashlarida ba'zi chalkashliklar mavjud bo'lsa-da, shahar tarixini o'rganishda dastlabki ma'lumotlar aniqlanganligi katta yutuqdir.

Mustaqillikdan keying yillarda ham arxeologik ekspeditsiyalar soni kamaygani yo'q. Xususan, Axsikent yodgorligida arxeolog olim Abdulhamid Anorboyev rahbarligida keng ko'lamli izlanishlar olib borildi va ayni kunlarda ham bu izlanishlar davom ettirilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Асқаров А. Қадимги Турон энеолит, бронза ва илк темир даври цивилизациялар тарихидан лавҳалар. – Т.: Фан, 2023. – Б. 360.
2. Бернштам А.Н., Историко-археологические очерки Центрального Тянь-Шаня и Памиро-Алая // МИА. №26.1952; YRD. DOÇ. DR. CENGİZ BUYAR TÜRK TARİHİ

⁵ Бернштам А.Н., Историко-археологические очерки Центрального Тянь-Шаня и Памиро-Алая // МИА. №26.1952; YRD. DOÇ. DR. CENGİZ BUYAR TÜRK TARİHİ ARAĞTIRMACISI OLARAK A.N. BERNGTAM VEESERLERI// MANAS SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGISI 2016. C.198.

⁶ Қосимов И.Қ. Қадимгм Фарғона сирлари. – Намангон: 1992. – Б. 61-62.

ARAĞTIRMACISI OLARAK A.N. BERNĞTAM VEESERLERI// MANAS SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGISI 2016. C.198.

3. Императорская археологическая комиссия (1859–1917). SAN-PETERBURG 2009.С.792
4. Матбобоев.Б. Қадимги Фарғонанинг илк ўрта асрлар даври маданияти. – Самарқанд: 2009.
5. Қосимов И.Қ. Қадимги Фарғона сирлари. – Намангон: 1992. – Б. 61-62. Ходжаев, 2009 – Б. 88.
6. Ҳасанов И.А., Гуломов П.Н., Қаямов А.А. Ўзбекистон табиий географияси. 2-қисм. – Т.: 2010. – Б. 144.